

Розділ 4

Макроекономічні механізми

УДК 330.34.01

І.В. Крапивний

Теорії індустріального економічного розвитку

У статті аналізуються головні теорії індустріального економічного розвитку, висвітлені ключові фактори інноваційного розвитку в умовах формування економіки знань. Одним із таких факторів є зростаюче значення здатності створювати і використовувати знання для економічного розвитку.

Ключові слова: економічний розвиток, індустріалізація, індустріальний розвиток, економіка знань, економічна теорія.

Ринкові трансформаційні процеси поставили багато вітчизняних підприємств не просто у кризове положення, а безпосередньо на межу банкрутства. Одна частина підприємств змогла адаптуватися до нових умов, а інша не зуміла мобілізувати свій потенціал для освоєння ринкових можливостей. Виникла і залишається стримуючим фактором динамічного розвитку економіки проблема розбіжності інтересів власників, менеджерів, службовців підприємств і суспільства в цілому. Невирішеними залишаються проблеми, пов'язані з таким аспектом життєдіяльності підприємств, як стратегічне управління.

Перед національними підприємствами стоїть також безліч проблем, пов'язаних із глобалізацією економіки, яка проходить не тільки на якісно новому технологічному рівні і характеризується інтенсивним зростанням конкуренції на переважній більшості ринків товарів і послуг, а й досягається завдяки використанню нових форм і методів розвитку бізнесу.

Усі ці проблеми можна вирішити завдяки утвердженню інноваційної моделі зростання, яка дозволяє підтримувати стабільний розвиток економіки і потребує дієвої державної політики у цій сфері, що особливо необхідно “в умовах вичерпання інерції екстенсивного зростання економіки України” [1, с. 236]. Однак забезпечення стабільного функціонування національної економіки в сучасних умовах уже недостатньо для збереження власних позицій у світовій економіці, а тим паче для реалізації стратегії “форсованого технологічного стрибка” в “когорті лідерів”, “минаючи проміжні стадії розвитку”, що вимагає перейти від політики зростання до політики формування „випереджальної” моделі розвитку економіки країни [2, с. 329; 3,

Крапивний Іван Васильович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії Сумського державного університету.

с. 118; 4].

Але жодна з наявних суспільних теорій непридатна для пояснення нових цивілізаційних відносин, що утверджуються [5, 5]. Теорія у тому стані, в якому вона існує сьогодні в Україні, виходить зовсім не з нормативних міркувань і не з позитивного аналізу досить великого досвіду трансформаційних перетворень, а з фрагментарних уявлень, що, як правило, мають корені у західних поглядах на ринкову економіку та демократичну державу. Незважаючи на появу останнім часом безлічі публікацій з «нової економіки», майбутні фахівці, від яких залежить доля України у XXI столітті, отримують в основному знання, які базуються на неокласичній економічній парадигмі. У науковій і навчальній літературі продовжує домінувати теорія міжнародної торгівлі, що базується на вченні Адама Сміта. Наші студенти і спеціалісти, на жаль, позбавлені можливості познайомитися з багатьма напрямками і школами економічної думки, що внесли значний вклад у розуміння інноваційної економіки, такими, наприклад, як еволюційна економіка, нова регіональна економіка, економіка інновацій, економіка знання і навчання, основним висновком яких є твердження про те, що сьогодні не існує альтернативи навчанню, створенню і поширенню знань.

Розуміючи складність не тільки розроблення теорії «нової економіки», але й аналізу усього спектру проблем, пов'язаних із економічним розвитком, зупинимось на деяких аспектах індустріальної парадигми економічного розвитку та неокласичного підходу, що мають відношення до таких чинників сучасного розвитку, як знання та інновації.

Важливість такого дослідження визначається не тільки необхідністю порівняльного аналізу неокласичної і альтернативних їй концепцій. Інтеграція економіки України у глобальну нову економіку потребує переосмислення не тільки вченими, але і практиками кардинальних змін, що відбулися в останні десятиліття у філософії і принципах самої економічної діяльності. Викликані ці зміни переходом розвинених країн на новий цивілізаційний етап, на якому вирішальним чинником динамічного розвитку економіки стає знання.

Одним із підходів, що має відношення до економічного розвитку і продовжує домінувати у вітчизняній науковій думці, є формаційна парадигма, яка була розроблена Марксом та його послідовниками. Суть її полягає у тому, що продуктивні сили суспільства у сукупності з виробничими відносинами становлять певний спосіб виробництва, а спосіб виробництва у поєднанні з політичною надбудовою суспільства – соціально-економічну формацію. Базовим економічним ядром кожного способу виробництва, а відповідно і формації є панівна форма власності, оскільки саме вона, на думку Маркса, визначає спосіб поєднання працівника із засобами виробництва. Формаційний підхід передбачає, що розвиток людського суспільства відбувається як послідовна зміна одного способу виробництва іншим: первіснообщинний; рабовласницький; феодальний; капіталістичний; комуністичний. Відмітимо, що цінним для перехідної економіки може стати порівняльний аналіз інституцій, спільних для комуністичного та сучасного капіталістичного способів виробництва. Так, концепції «асоційованої економіки» і «узгодженої (коопераційної) конкуренції», що реалізуються в розвинених країнах зі «змішаною» економікою, а також такі засоби здійснення державної економічної політики, як державне замовлення, програмування економіки, фіскальні важелі, соціальний захист населення й інші є більш близькими за своєю суттю до принципів комунізму в порівнянні з «чистим» капіталізмом.

У сучасних умовах формаційний підхід піддається критиці стосовно таких його основних положень [6, с. 58]:

- по-перше, п'ятиланкова періодизація розвитку суспільства не має всеохоплюючого значення;
- по-друге, формаційний підхід не розкриває багатоваріантності життя, зводячи історію людського суспільства в основному до одного фактора – розвитку матеріального виробництва;
- по-третє, формаційний підхід припускає певну дискретність історичного процесу, представляючи історію розвитку людства як процес руйнування старого способу виробництва;
- по-четверте, формаційний підхід надмірно абсолютизує класову конфронтаційність між власниками і невласниками, між роботодавцями і найманими працівниками.

Тому в більш загальному методологічному плані необхідно при формуванні базових принципів моделі перехідної економіки виходити із сучасної цивілізаційної парадигми, яка не тільки характеризує глобальну систему економічних координат, але й визначає її кількісні і якісні параметри, вектор господарської еволюції, пов'язуючи їх із об'єктивно існуючими межами та обмеженнями [7, с. 24].

Згідно із цивілізаційним підходом, цивілізація – це історично конкретний стан суспільства, який характеризується досягнутим рівнем продуктивних сил, особливою формою виробництва і відповідними суспільними й економічними інститутами. Прикладом класифікації етапів історичного розвитку суспільства є підхід, запропонований американським вченим Л. Морганом, який виділив три етапи в розвитку людської історії:

- епоха дикості (мисливське господарство);
- епоха варварства (скотарство);
- епоха цивілізації.

Як відомо, сучасна наука виділяє три стадії цивілізації: аграрне, індустріальне і постіндустріальне суспільство. Але загальноцивілізаційні принципи та цінності у своєму конкретному втіленні реалізують себе не універсальним чином, а втілюються у формах, що відбивають індивідуальну специфіку кожного окремо взятого цивілізаційного утворення. Необхідно враховувати і те, що нинішні визначення етапності цивілізаційного процесу, які подаються не лише в науковій, а й у навчальній літературі, стосуються насамперед характеристики етапності західної цивілізації [5, с. 100].

Це стосується також і основних моделей економічного розвитку, які тісно пов'язані насамперед із господарським зростанням і пропонуються західними науковцями для реформування перехідних економік: модель лінійних стадій розвитку (зростання); теорія структурних перетворень; теорія зовнішньої залежності; неокласична модель вільного ринку; теорія ендогенного зростання, модель економічного розвитку, яка дістала назву сталого (стійкого) розвитку [7, с. 418-432].

Модель лінійних стадій обґрунтована американським економістом і істориком У. Ростоу. Згідно з цією концепцією будь-яка країна у процесі економічного піднесення і більш-менш органічного включення в загальноцивілізаційну систему господарських відносин повинна пройти ряд стадій та етапів: традиційне суспільство; визрівання передумов для ривка; ривок до самопідтримуючого зростання; перехід до технологічної зрілості; ера масового споживання.

Моделі структурних трансформацій у широкому розумінні є базовими для індустріалізації в цілому. Вони описують історичний процес переходу в глобальному

масштабі від аграрної до індустріальної моделі економічного розвитку, що розпочався декілька століть тому. Розвинені країни завершили цей процес ще наприкінці XIX – на початку XX століть.

Концепція зовнішньої залежності базується на поширеній у західній історико-економічній літературі схемі взаємовідносин центр-периферія, які почали формуватися ще у XV столітті одночасно із зародженням світового ринку. Теорія зовнішньої залежності має три основні форми: неоколоніальну модель залежності, хибну парадигму і теорію дуального розвитку.

Неокласична теорія вільного ринку (неокласична контрреволюція) пройшла апробацію у розвинених індустріальних країнах у 80-х роках XX століття на хвилі відродження класичного консерватизму, передусім у США, Великобританії, Канаді, ФРН та деяких інших країнах. Її суть полягає у стримуванні сукупної пропозиції, лібералізації економіки, приватизації підприємств, скороченні державних витрат тощо. Згодом дана концепція була екстрапольована на країни, що розвиваються, та на постсоціалістичні держави. Активними провідниками цієї моделі є головні міжнародні валютно-фінансові інституції – МВФ та група Світового банку, Конфедерація ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД) та ін.

Поняття „стійкий (сталий) розвиток” з'явилося у 80-х роках у межах діяльності комісії ООН, покликаної пов'язати в одне ціле розвиток і екологію. Поняття „стійкий розвиток” містить у собі дві ключові концепції: концепцію потреб, зокрема невід'ємних потреб найбільш бідної частини світу, яким слід надати пріоритетного характеру та ідею накладення державних обмежень на технологічні та соціальні організації, від яких залежить збереження потенціалу довкілля для нинішнього і майбутніх поколінь. Стийкий розвиток розглядається як тривалий економічний розвиток і основа задоволення людських потреб, що ґрунтується на певних умовах і нормативах (індикаторах).

Нова теорія зростання (ендогенного зростання) була викликана до життя невирішеністю гострих проблем економічного розвитку в країнах, що розвиваються, а останнім часом і в нових незалежних державах, з одного боку, та явною недосконалістю неокласичної концепції вільного ринку – з іншого боку. Головна особливість цієї моделі зростання полягає в орієнтації насамперед на внутрішні чинники і механізми господарського розвитку, на зростання внутрішніх ресурсів і потенцій, що здатні створити необхідні стартові умови економічного зростання і підтримання його оптимальних темпів у довгостроковому плані.

Нова теорія зростання представляє радикальні зміни у неокласичних теоретичних моделях, в яких технологія більше не розглядається як екзогенний фактор. Новим для неокласичної теорії зростання є включення у виробничу функцію сектору ідей (ринку інтелектуальної праці і запасу знань в економіці) та підкреслення значення і ролі знань та інформації в розвитку економіки. Так, згідно з виробничою функцією, запропонованою П. Ромером, зростання запасу ідей приводить до зростання продуктивності сектору ідей і довгострокового сталого зростання економіки [8].

Однак для аналізу специфічних характеристик інноваційних процесів у моделях залишаються деякі неокласичні стандартні припущення, наприклад, зростання граничних витрат і досконала конкуренція, а також усе ще зберігаються більш важливі припущення, про які мова йшла вище: припускається, що агенти є гомогенними (однорідними) і добре інформованими стосовно потенційного доходу від інвестицій у нові проекти. Аналіз фокусується на рівноважній траєкторії економічного зростання.

Модель припускає, що всі агенти подібні з точки зору поводження і компетенції. Знання прирівнюється до інформації, також відсутнє визначення інституціонального контексту. Тому навіть якщо подібні підходи з деяких важливих моментів більше і наблизили теоретичні моделі до реальності, ніж відомі неокласичні, вони не стали добрим засобом аналізу проблем нової економіки. Поради, які вони дають політикам, у кращому випадку дуже загальні, а в гіршому – неузгоджені [9].

Тому зупинимося на неокласичній теорії більш детально, яка, залишаючись домінуючим напрямком економічної науки, не дає відповіді на реалії сучасної економіки і перш за все на проблеми, пов'язані зі знанням, інноваціями і інноваційним розвитком. Недоліки неокласичної теорії, яка подібно марксизму представляє ідеальну картину економічного життя суспільства, широко відомі. Неокласична теорія зосереджується переважно на економічних чинниках економічного розвитку і традиційно розглядає тільки чотири фактори економічного зростання: землю, працю, капітал і технології. Знання, освіта й інтелектуальний капітал вважаються екзогенними показниками, тобто вони цілком виключаються з економічного аналізу. Майже без винятку знання розглядається неокласичними теоріями як синонім до інформації.

Основні недоліки неокласичної теорії проаналізовані у доповіді Директорату ЄС, що базується на семи проектах Програми “Цільових соціально-економічних досліджень” (TSER), в яких розглянуті різні аспекти і використовуються різні теоретичні підходи стосовно інновацій і інноваційної політики.

Виходячи із здобутків, отриманих у таких галузях економічної науки, як еволюційна економіка, інституціональна економіка, нова регіональна економіка, економіка знань і навчання, економіка інновацій, доповідь зосереджується на таких недоліках неокласичної теорії [там само]:

- оптимізація і інновації;
- рівновага і інновації;
- репрезентативні фірми в економіці навчання;
- навчання в неокласичній моделі.

Оптимізація і інновації. Використання оптимізації у контексті інновацій, як правило, дуже проблематичне. Всі емпіричні дослідження значних нововведень підтверджують думку, що у випадку дійсно нових інновацій той, хто їх впроваджує, не знає заздалегідь ні їх технічних характеристик, ні їх ринкового потенціалу. Багато інноваційних менеджерів підтверджують, що їх найбільш успішні нововведення стали можливими завдяки „ірраціональному ентузіазму” за відсутності управлінського контролю.

Рівновага і інновації. Ідею, що рівноважні моделі повинні бути стандартним засобом в економічній теорії, також важко використовувати стосовно інновацій. Систему рухає постійне створення нових ідей, продуктів, послуг, і якщо вона коли-небудь досягає стану гармонії, при якому ніщо не змінюється, подібна система уже не буде капіталістичною економікою.

Репрезентативні фірми в економіці навчання. Згідно з неокласичною теорією усі фірми, включаючи місцевих продавців хот-догів і «Дженерал Моторс», використовують при прийнятті рішень одні й ті самі основні правила. Ця абстракція стає складною проблемою, коли аналізуються нововведення і зміни. В принципі, можна припустити, що нововведення є процесом, де результат визначається винятково комбінацією зроблених зусиль і шансу, і що усі фірми мають подібну імовірність для успіху. Однак більшість інноваційних досліджень показують, що це припущення нереалістичне.

Навчання в неокласичній моделі. Неокласична теорія припускає, що критичні характеристики агентів (переваги, компетенція і правила поведінки) є подібними для всього процесу, що аналізується. Мало місця залишається для агентів відносно навчання нових правил поведінки і отримання нових здібностей. Знання й інформація розглядаються як синоніми у неокласичних моделях, тому найбільш близьким поняттям до "навчання" є "отримання інформації". Той факт, що найбільш економічно корисні типи знання мають неявний вимір і що таке знання може бути отримане тільки в процесі соціальної взаємодії, цілком ігнорується.

Таким чином, обмеженість більшості розглянутих теорій полягає насамперед у надто вузькому, спрощеному підході до проблем економічного розвитку. Вони зазнають невдачі на практиці тому, що не відображають перш за все реалій сучасного світового господарства, головною тенденцією якого є рух до економіки знань. Сьогодні реальний світ значно відрізняється від цієї моделі, оскільки, темпи зростання ВВП розвинених країн досягаються завдяки використанню економічної системи, що базується на знаннях, а в країнах периферії економічне зростання досягається завдяки інвестиціям у старі технологічні уклади. Тому складно в подібних умовах знайти обґрунтування тези, згідно з якою відставання буде переборене, особливо враховуючи той факт, що і в країнах центру спостерігається зростання поляризації між різними верствами населення, а також регіонами.

1. *Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки*; за ред. О. С. Власюка. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.
2. *Міжнародні стратегії економічного розвитку*: навч. посіб.; за ред. А. О. Задої. – К.: Знання, 2007. – 332 с.
3. *Жаліло Я. А.* Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / Я. А. Жаліло, Я. Б. Базиліук та ін.; за ред. Я. А. Жаліло – К.: НІСД, 2005. – 388 с.
4. *Стратегія економічного і соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки.* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua.
5. *Гальчинський А. С.* Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти / А. С. Гальчинський. – К.: Либідь, 2006. – 312 с.
6. *Економічна теорія: Політекономія*; за ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2006. – 631 с.
7. *Філіпенко А. С.* Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. – К.: Знання, 2007. – 670 с.
8. *Romer P.* Endogenous Technological Change, *Journal of Political Economy*. – 1990, Vol. 98. – P. 31-42.
9. *Lundvall, B.-Å. and Borrás, S.* The Globalising Learning Economy: Implications for Innovation Policy, DG XII, European Commission. Bruxelles, 1998.

Отримано 22.09.2009 р.

И.В. Крапивный

Теории индустриального экономического развития

В статье анализируются основные теории индустриального экономического развития, очерчены ключевые факторы инновационного развития в условиях формирования экономики знаний. Одним из таких факторов является возрастающее значение способности создавать и использовать знания для экономического развития.

Ключевые слова: экономическое развитие, индустриализация, индустриальное развитие, экономика знаний, экономическая теория.